

dr hab. Małgorzata Nowak-Barcińska, prof. KUL
Katedra Języka Polskiego

Recenzja pracy doktorskiej p. mgr **Moniki Maziarz**
Świat wartości w kazaniach i homiliach ks. abp. Ignacego Tokarczuka

Przed szczegółowym przedstawieniem oceny dysertacji p. mgr Moniki Maziarz, dzieląc z Nią pogląd, iż „[t]akże dziś, mimo postępującej laicyzacji i desakralizacji współczesnej kultury, język religijny wydaje się ciekawym zagadnieniem badawczym ze względu na jego interferencyjny charakter [...]” (s. 21), chcę wyrazić satysfakcję z faktu, iż kaznodziejska spuścizna abpa Ignacego Tokarczuka doczekała się wnikliwego – według przyjętych tematycznych ograniczeń – lingwistycznego opracowania naukowego o typie syntetyzującym. W eksplorowanej intensywniej od lat 90. XX w. (w różnych perspektywach i metodologiach) przestrzeni badawczej, jaką stanowią dawne i współczesne teksty kaznodziejskie, p. Maziarz znalazła pole jeszcze niezagospodarowane i – co istotne – związane z nietuzinkową, historycznie znaczącą, postacią polskiego Kościoła katolickiego, określaną peryfrazami: „biskup niezłomny”, „bezwzględny krytyk komunizmu”, „podpora dla opozycjonistów”. Swojej pozycji na tym polu Badaczka jest świadoma („[...] wybór tematu wynika z chęci wypełnienia luki zarówno w obszarze badań nad kaznodziejstwem abp. Tokarczuka, jak i duchowieństwa polskiego w ogóle, s. 8). Co więcej, wkracza na nie z doświadczeniowym zapleczem, wpisującym się w założenia obserwacji uczestniczącej („[d]o podjęcia tej tematyki skłoniły mnie ponadto osobiste wspomnienia z uczestnictwa w mszach świętych, podczas których wybrzmiewały homilie ordynariusza przemyskiego [...], s. 8).

Podstawa materiałowa i cel rozprawy

Podstawę materiałową dysertacji p. Moniki Maziarz tworzy korpus stu wypowiedzi kaznodziejskich abpa Ignacego Tokarczuka z lat 1966-1993. Wszystkie analizowane w pracy jednostki to teksty upublicznione drukiem (dodajmy, że Doktorantka właściwie i skrupulatnie opisuje źródła, vide *Spis tekstów źródłowych*, s. 277-284). O ile wydobycie materiału badawczego z opublikowanych zbiorów – *Kazania pasterskie 1966-1992*, red. ks. J. Twardy, Przemyśl 1992; *Kazania pod specjalnym nadzorem*, oprac. L. Żbikowska, Marki-Struga 1998 – (łącznie 76 jednostek) nie stanowiło szczególnego wezwania przygotowawczego, o tyle uzupełnienie korpusu o wypowiedzi rozproszone, zawarte w różnego rodzaju środowiskowych pismach (np. „Rozporządzenia Urzędowe Łomżyńskiej Kurii Diecezjalnej”, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, „W Służbie Niepokalanej. Kwartalnik Zgromadzenia SS. Służebniczek NMP Niepokalanie Poczętej”), już tak. W tym aspekcie wykaz 23 jednostek (o numerach 77-100) ma cenną wartość dokumentacyjną (vide *Kazania w zbiorach, czasopismach, informatorach i biuletynach*, s. 282-284).

Celem dysertacji, zwerbalizowanym przez Doktorantkę wprost we *Wstępie* (s. 7), była rekonstrukcja obrazu takich wartości, jak: *Bóg, ojczyzna, naród, prawda* w kazaniach abpa Tokarczuka. Rekonstrukcji tej towarzyszyły szczegółowe pytania badawcze – odkrywające się w praktyce analitycznej a *expressis verbis* wyrażone w zakończeniu pracy: „czy wizerunki wskazanych pojęć utrwalone w danych tekstowych są zbieżne lub tożsame z ich wizerunkami zakrzepłymi w definicjach leksykograficznych, czy też wykraczają poza ujęcia konwencjonalne” (s. 265). Stanowiące przedmiot oglądu p. Maziarz wartości zostały wybrane na podstawie – dodajmy niezbyt precyzyjnie przedstawionego w rozprawie – kryterium frekwencyjnego: „[w]yбір tych czterech wartości (a właściwie triady aksjologicznej, ponieważ naród jest nieodłącznym składnikiem ojczyzny, nazywanej także ojczyzną narodową) wynikał z wagi, jaką przykładał do nich duchowny, o czym świadczy ich wysoka frekwencja w badanych tekstach” (s. 7).

Prezentacja celu pracy połączona została z jej osadzeniem subdyscyplinowym („[...] rozprawa wpisuje się w zakres aksjolingwistyki, językoznawstwa kognitywnego i teolingwistyki”, s. 7). *Wstęp* do dysertacji przynosi też satysfakcjonującą prezentację metodologii badawczej: „Analizy wyekscerpowanego materiału (tj. fragmentów z leksemami oddającymi pojęcie Boga, ojczyzny, prawdy) zostaną przeprowadzone za pomocą metodologii językoznawstwa kognitywnego z wykorzystaniem narzędzi rekonstrukcji językowego obrazu świata. Odtworzenie struktury kognitywnej pojęć Boga, ojczyzny, narodu i prawdy będzie możliwe dzięki zastosowaniu formuły definicji kognitywnej (otwartej) [...]. Za instrument do analiz posłuży również koncepcja profilu w rozumieniu Jerzego Bartmińskiego i Stanisławy Niebrzegowskiej oraz profilowania [...]. Ponadto

w rozprawie zostanie wykorzystany aparat pojęciowy aksjolingwistyki zaproponowany przez Jadwigę Puzyninę” (s.10). Dodać należy, że Doktorantka dobrze orientuje się także w zagadnieniach (i metodologiach) genologii lingwistycznej, czego dowodem są prowadzone na marginesie głównego nurtu rozważań uwagi nt. wyznaczników gatunkowych kazania (vide s. 40-52).

Już w tym miejscu zaznaczyć też trzeba, że p. Maziarz – w mojej opinii – zrealizowała zamierzony cel pracy i wykazała się dobrym opanowaniem przyjętego (zastanego) instrumentarium badawczego. Otrzymaliśmy wiarygodne opracowanie naukowe, osadzone we właściwie dobranej literaturze przedmiotu, opatrzone odpowiednim aparatem.

Struktura rozprawy

Studium, obudowane syntetycznie sformułowanymi wstępem (s. 6-11), biogramem abpa Tokarczuka (s. 12-19) i zakończeniem (s. 265-275), składa się z dwóch części – teoretyczno-przeglądowej i analitycznej. Pierwsza obejmuje 4, wewnątrznie zhierarchizowane, rozdziały: 1. *Język, styl, dyskurs religijny* (s. 20-34), 2. *Kazanie i homilia jako gatunki dyskursu religijnego* (s. 35-52), 3. *Wartość i wartościowanie w perspektywie filozoficznej i lingwistycznej* (s. 53-68), 4. *Zagadnienie językowego obrazu świata* (s. 69-96). Druga składa się także z 4, segmentowanych na niższym poziomie, rozdziałów: 5. *Konceptualizacja Boga jako naczelnej wartości transcendentnej* (s. 97-145), 6. *Konceptualizacja ojczyzny jako wartości społecznej* (s. 146-208), 7. *Konceptualizacja narodu jako wartości społecznej* (s. 209-243), 8. *Konceptualizacja prawdy jako wartości poznawczej i moralnej* (s. 244-264). Zgodnie z kanonem dysertację uzupełniają: wykaz skrótów (s. 276), spis źródeł (s. 277-284) i literatury przedmiotu (s. 285-311) oraz angielskojęzyczne streszczenie (s. 312-316).

Zawartość poszczególnych rozdziałów pracy została dobrze przez Doktorantkę streszczona we wprowadzeniu do dysertacji (vide *Wstęp*, s. 10-11).

Ocena merytoryczna rozprawy

Rozdziały teoretyczne recenzowanej dysertacji przynoszą stosowne dane historyczne, przegląd definicji i stanowisk badawczych oraz informacje metodologiczne. W całej pracy wykorzystywane terminy są osadzane i szczegółowo definiowane na tle oświeclających się kontekstów. Co warte podkreślenia, Doktorantka, przedstawiając poszczególne terminy – czasem różnie w literaturze definiowane – każdorazowo informuje o własnym ich rozumieniu, np.: „[d]yskurs religijny będzie również rozumiany jako kategoria nadrzędna dla dyskursu kaznodziejskiego, któremu z kolei zostanie przyporządkowana kategoria hiperonimu dla gatunków kazania i homilii [...] (s. 34);

[p]rzyjęta w rozprawie perspektywa jest odmienna, gdyż termin *wartość* będzie zarezerwowany tylko dla pojęć, które znaczą dobro lub odwołują się do dobra. To zaś, co jest waloryzowane ujemnie, należałoby zaliczyć do klasy antywartości” (s. 68), „[...] odkrywanie językowego obrazu świata pozwala dotrzeć do sposobów podmiotowej interpretacji rzeczywistości, jej kategoryzowania, porządkowania i wartościowania. Zwłaszcza ten ostatni aspekt wyznacza kierunek myśli badawczej obrany w niniejszej rozprawie. Zwarte w niej analizy zostaną podjęte zgodnie z założeniem, że językowy obraz świata można odtworzyć nie tylko z danych systemowych, ale także z konkretnych realizacji systemu językowego, tj. danych tekstowych, które w tym wypadku stanowią kazania biskupa przemyskiego” (s. 96). W kontekście trzeciego przytoczenia osobiście wolałabym mówić o tekstowym a nie językowym obrazie świata, przyjmując jednak bez zastrzeżeń – dobrze uargumentowaną i wpisującą się w określony nurt badawczy JOŚ – perspektywę p. Maziarz.

Wskazując na mocne strony rozprawy *Świat wartości w kazaniach i homiliach ks. abp. Ignacego Tokarczuka*, podkreślić należy sprawozdawczą umiejętność Doktorantki, przejawiającą się m.in. w udatnym syntetyzowaniu, zachowaniu właściwych proporcji cytowań oraz spójności wywodu.

Pozytywną oceną pierwszej części pracy powtórzyć należy i w jej, dla całokształtu dysertacji istotniejszej, części drugiej. Wydobyte ze źródeł jednostki o statusie „nośników wartości” zostały przez p. Maziarz wstępnie właściwie zidentyfikowane, następnie zdefiniowane, a kolejno odpowiednio zinterpretowane.

Część analityczna studium jest retorycznie ustrukturyzowana, tj. zawierająca uwagi wstępne do każdego rozdziału, argumentację i wynikające w wywodu wnioski (odpowiednio dla r. 5. – s. 140-145, 6. – s. 204-208, 7. – s. 239-243 i 8. – s. 263-264). W dowodzeniu p. Maziarz przekonująco (poprawny warsztat analityczny) przedstawiła konceptualizacje poszczególnych Osób Trójcy Świętej, profile ojczyzny (ojczyzna narodowo-społeczna, ojczyzna państwowa, ojczyzna lokalno-regionalna), narodu i prawdy. Konceptualizacje Boga w ujęciu Tokarczuka są – co nie dziwi – ortodoksyjne, na poziomie języka i frazeologii typowe dla kontekstu religijno-kulturowego, z analizowanych tekstów udało się jednak Doktorantce wydobyć i obrazy mniej typowe czy zgoła nieszablonowe, tworzone przy pomocy języka potocznego czy specjalistycznego (np. „Bóg daje każdemu wypełniony czek, ale trzeba go zrealizować”, s. 144; „Na świecie różne rzeczy bankrutują, a Chrystus nie zbankrutował [...]”, s. 134), do którego, mimo hieratycznego w skali globalnej stylu przekazu, przemyski ordynariusz nie bał się sięgać. Klasycznie też, zgodnie z wyznawanym światopoglądem, konceptualizacje abp Tokarczuk ojczyznę – podstawowymi jej elementami

konstytuującymi są wspólnotowość i religia. Podobnie „stereotypowo” (zbieżnie z obrazem w dyskursie kaznodziejskim) przedstawiają się wyniki badań Doktorantki w odniesieniu do narodu w homiliach Tokarczuka (silny związek z chrześcijaństwem i Kościołem katolickim, patriotyzm narodu polskiego). Do podobnych wniosków prowadzi też ogląd obrazów prawdy (vide metafory ontologiczne PRAWDA TO FUNDAMENT, PRAWDA TO OSOBA), jednak i tu (rozdział 8 dysertacji) – podobnie jak w całej analitycznej części studium – p. Maziarz dobrze wydobywa Tokarczukowe sensy własne (idiolektalne) pojęcia nadbudowane nad konwencjonalnym rozumieniem prawdy.

Nie znajdując w dysertacji poważniejszych błędów i zakładając jej publikację, sumarycznie przedstawię niżej listę drobniejszych uchybień oraz postulatów i sugestii do rozważenia przed ostatecznym przygotowaniem pracy do druku:

1. Ad. *Biogram abp. Ignacego Tokarczuka (1918-2012)*

Sprostowania wymaga informacja o nadaniu Tokarczukowi w roku 2006 przez Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II tytułu doktora honoris causa (s. 19). W roku tym miało na KUL-u miejsce uroczyste odnowienie doktoratu arcybiskupa. W tej partii dysertacji dostrzegam także lekturowe przeoczenie – warto w biograficznym kontekście sięgnąć po pracę ks. Andrzeja Garbarza, *Działalność duszpastersko-społeczna arcybiskupa Ignacego Tokarczuka* (Rzeszów 2006).

2. Ad. *Kazanie i homilia jako gatunki dyskursu religijnego*

Najwyraźniej z dysonującymi dyskursami naukowym i potocznym przyszło się p. Maziarz zmierzyć w kontekście pojęć *kazanie* i *homilia*. Moim zdaniem nie sprawdziła się tu przyjęta przez Doktorantkę postawa środka – z jednej strony wyraźnie (i zgodnie z współczesną normą analizowane przez siebie wypowiedzi Tokarczuka kwalifikuje jako homilie, z drugiej – by uszanować tradycję i potoczny uzus (vide tytuły źródeł: *Kazania pasterskie; Kazania pod specjalnym nadzorem*), gatunki homilii i kazania (a precyzyjniej nazwy gatunkowe) traktuje synonimicznie (zob. s. 7, 35). W kontekście uwag zawartych już we wstępie do dysertacji, jak i – szczególnie – w jej rozdziale drugim przemyślenia wymagałby – moim zdaniem – tytuł pracy, za pożądane widziałabym adekwatne zawężenie go do postaci: *Świat wartości w homiliach ks. abp. Ignacego Tokarczuka* lub – co zbieżne byłoby z deklaracją Doktorantki: „[...] częściej na oznaczenie wypowiedzi abp. Tokarczuka będzie stosowne wyrażenie *tekst kaznodziejski*” (s. 35) – *Świat wartości w wypowiedziach kaznodziejskich ks. abp. Ignacego Tokarczuka // Świat wartości w liturgicznym*

przepowiadaniu ks. abp. Ignacego Tokarczuka. Tu także podpowiadam lekturowe uzupełnienie – G. Siwek CSsR, *Blaski i cienie współczesnego przepowiadania. Przewodnik dla kaznodziejów i homilistów* (Kraków 2007 – zwłaszcza rozdział 47: *Jeśli homilia, to nie kazanie*).

3. Ad. *Konceptualizacja Boga jako naczelnej wartości transcendentnej*

W kontekście biograficznym – wybrane przez Tokarczuka na biskupie zawołanie hasło *Deus Caritas* – za domagającą się komentarza, choć (co zaznaczam z całą świadomością) uzupełnienie fakultatywne, widziałabym konceptualizację *Bóg jest miłością*. W jej egzemplifikacji pojawiły się zaledwie dwa przykłady testowe (s. 105-106). Czyżby takie widzenie Boga nie było jakimś szczególnym znakiem duchowości Tokarczuka? Dobrego porównawczego historycznego tła dla rozważań nt. obrazu Boga u Tokarczuka, co znów jest jedynie postulatem, mogłaby dostarczyć praca R. Bizior, *Kazanie jako wspólnototwórczy gatunek wypowiedzi w drugiej połowie XIX wieku* (Częstochowa 2018) – tu. r. VI. *Wyobrazeniowe aspekty kazania – wspólnotowy obraz świata*).

4. Ad. *Konceptualizacja ojczyzny jako wartości społecznej*

Wobec stwierdzenia: „[w] niniejszym rozdziale przedmiotem analiz będzie ojczyzna narodowo-społeczna jako najwyrazistszy wariant ojczyzny w nauczaniu przemyskiego hierarchy, na co wskazuje duża częstotliwość leksemów z tego pola semantycznego [...]” (s. 152) uszczegółowienia domagałaby się stosowane także w innych miejscach dysertacji kwantyfikacje (por. uwagi wyrażone wyżej) oraz sama metoda ilościowego szacowania ujętego opisowo zjawiska. W kontekście rodzą się dalsze pytania, np.: jak przedstawia się frekwencja analizowanych wartości i ich sprzężenie w kazaniach ogólnych, jak w tematycznych?

5. Ad. *Konceptualizacja ojczyzny jako wartości społecznej i Konceptualizacja prawdy jako wartości poznawczej i moralnej*

Interesujące spostrzeżenie Doktorantki: „prawda Tokarczuka bardzo przypomina prawdę Norwida. U tego pierwszego pojawia się *prawda totalna*, u drugiego zjawiska *prawda zupełna*. Ten pierwszy przestrzegał przed ćwierć- i półprawdami, ten drugi pisał, że *prawda [...] nie-cała nie jest prawdą*” (s. 264) otwiera ciekawy – moim zdaniem – obszar poszukiwawczy. Na ile poświęcona takim wartościom jak ojczyzna czy prawda myśl Tokarczuka jest indywidualna, a na ile jest efektem kulturowej i religijno-moralnej formacji pewnego pokolenia ludzi Kościoła? (W odniesieniu do ojczyzny p. Maziarz zaznacza, z odwołaniem do badań Jerzego Bartmińskiego, iż jej obraz „w przepowiadaniu ordynariusza

przemyskiego koreluje z konceptualizacją tego pojęcia w nurcie kościelnym przełomu lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w., zdominowaną przez profil ojczyzny narodowej skupionej na interesach jednej grupy narodowej [...]”, s. 273). W swej pracy Doktorantka, powołując się na badania Marii Kabaty, w kontekście ojczyznianym wykazywała zbieżności kaznodziejskich wypowiedzi abpa Ignacego Tokarczuka i abpa Kazimierza Majdańskiego (vide np. s. 153, 180). Warto wyniki badań nt. prawdy skonfrontować z tym, co wiemy np. o homiletycznej spuściźnie Karola Wojtyły – Jana Pawła II. Rozważania o wartości prawdy (prawdy zupełnej) skłaniają równocześnie do pytań o *wolność* (prawdziwą wolność) i *odpowiedzialność*. (Zob. J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, *Nie ma (prawdziwej) wolności bez odpowiedzialności. O kontrowersjach wokół pojęcia WOLNOŚCI*, w: *Odkrywanie słowa – historia i współczesność*, red. U. Sokólska, Białystok 2015, s. 13-38). Jak te wartości przedstawiają się u Tokarczuka? Pani Maziarz nadmienia jedynie, pokazując zarazem orientację w temacie, że w tekstach Tokarczuka ojczyzna „[f]unkcjonuje z kolekcji z innymi wartościami, takimi jak: wolność, niepodległość, patriotyzm, solidarność czy godność” (s. 204).

Sumując:

Dokonany ogląd pracy p. mgr Moniki Maziarz pozwala na sformułowanie wniosku, iż w opiniowanej dysertacji został zrealizowany jej założony cel, jest to praca o dużej wartości poznawczej, nienaganna formalnie. Dysertację charakteryzuje rzetelne podejście naukowe. Struktura pracy jest właściwa i zgodna z przyjętą koncepcją badawczą. Doktorantka, posługując się poprawnym i komunikatywnym językiem, dobrze wyjaśniła wykorzystane w pracy pojęcia, podkreślając, przy licznych w subdyscyplinowych kontekstach mniej lub bardziej niuansowych terminologicznych różnicowaniach, przejęte własne ich rozumienie. Zastosowane przez Doktorantkę metody badawcze zostały użyte w sposób właściwy dla metodologii badań naukowych. Pani Maziarz skrupulatnie przeanalizowała – w adekwatnym kontekście – jednostki leksykalne odzwierciedlające interesujące ją „słowa sztandarowe” abpa Tokarczuka. Obszerna i – co zrozumiałe w z natury interdyscyplinowym (lingwistyczno-teologiczno-filozoficznym) kontekście pracy – zróżnicowana bibliografia została właściwie przełożona na wywód teoretyczny w całym studium.

Odbiorca pracy p. Maziarz, przechodząc wyznaczonym przez nią aksjolingwistycznym duktem, zyskuje solidne kwantum wiedzy. Z owego szerokiego duktu spoglądać jednak można i na

boczne ścieżki, zadawać dalsze pytania, np. o (potencjalną) historyczną zmienność profilowania poszczególnych pojęć przez przemyskiego pasterza (por.: konstatacje Doktorantki: „[i]stotne znaczenie dla analizowanych tu pojęć wyrażających wartości ma również kontekst historyczny, polityczny i komunikacyjny”, s. 274), o zestawienie duszpasterskich wypowiedzi abpa Tokarczuka z innymi głosami z epoki, choćby wymienionymi na s. 7-6 pracy (konfrontatywne ujęcie analizowanych w pracy wartości). Do dalszych eksploracji tematu gorąco zachęcam.

Na tym etapie postuluję przed drukiem:

1. korektę tytułu pracy,
2. uzupełnienie pracy (i bibliografii) o drobne lekturowe przeoczenia (zwłaszcza: ks. Andrzej Garbarz, *Działalność duszpastersko-społeczna arcybiskupa Ignacego Tokarczuka*, Rzeszów 2006),
3. usunięcie usterek technicznych (rozerwany wers na s. 63, nienormatywny odstęp między wierszami tekstu na s. 124).

Konkluzja końcowa

Lektura dysertacji p. mgr Moniki Maziarz przynosi dużą satysfakcję. Analizowane zagadnienia Doktorantka oświetla wieloaspektowo i poprawnie. Przedłożona mi do oceny rozprawa pt. *Świat wartości w kazaniach i homiliach ks. abp. Ignacego Tokarczuka*, przygotowana pod kierunkiem dr hab. Marii Krauz, prof. UR, **spełnia wymogi** określone w art. 187 ustawy z 20 lipca 2018 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce*. Doktorantka udowodniła, że **dysonuje odpowiednią wiedzą teoretyczną z zakresu dyscypliny** oraz **potrafi samodzielnie prowadzić pracę naukową** – wykazała umiejętność konsekwentnego posługiwania się wybraną metodologią badawczą i budowania tekstu o charakterze teoretyczno-syntetyzującym.

Wobec powyższego wnoszę do Rady Naukowej Kolegium Nauk Humanistycznych Uniwersytetu Rzeszowskiego o dopuszczenie p. Maziarz do dalszych etapów przewodu doktorskiego. **Wnoszę również o wyróżnienie rozprawy.**

Lublin, 17 lipca 2023 r.

